

„MESSZE VAN ODÁIG”
Ceruzarajzok Gárdonyi Gézáról¹

Táv-irat: *gárdonyiszzeretettláthatatlanembermaradnistop*²

Egyszer egy pesti író, akinek éppen Egerben volt dolga, fölkereste Gárdonyi Gézát. „Régi jó pajtás, vele egy korosztálybeli, kenyeretlen évek kenyereestársa. Ezt szívesen látta, ebédre is ott fogta, hanem a fekete után mindjárt elbúcsúzott tőle.

- Nem haragszol, úgy-e? De én ilyenkor szoktam legjobbízút gondolkozni.

Okos ember ilyesmiért nem haragszik. A pesti író se haragudott. Megköszönte a vendéglátást, a gazda kikísérte a rácskerítés kapujáig, azt bezárta utána kulccsal, aztán visszament a házba, pipára gyújtott, odaállt az ablakhoz, és nézett ki a déli napragyogásba.”³ Minden bizonnyal itt és ekkor gondolta ki, hogy mit is írjon, hogyan folytassa az előző nap megkezdett írását. Aba Sámuelre is gondolhatott, akiről regényt akart írni? Vagy az elmúlt éveit idézte fel, amelyek, amíg Egerbe nem költözött, zajosak voltak?

Egy láthatatlan ujjról

Egyszer valaki megkérdezte tőle, a véletlen csinált-e belőle író, vagy tudatosan készült annak. A felelet azért különös, mert azt Móricz Zsigmond is mondhatta volna, hisz az ő híres, 1908-ban megjelent, a *Hét krajcár* című novellájának a velejét rejti!

„- Azt hiszem, a véletlen tett íróvá. Egy kis veszprémi faluban nyomorogtam, mint tanító. Együtt laktunk az anyámmal, és nagyon szegények voltunk. Bekopogtatott hozzánk egy koldus, és alamizsnát kért. Az anyám keresgélt mindenfelé, utoljára visszaszólt, hogy adjak neki én, mert neki egy krajcárja sincs. De én se találtam sehol egy veszekedett krajcárt se.

---

¹ Móra Ferenc több visszaemlékezésben is szól az általa tisztelt Gárdonyiról. Ezek a *Napok, holdak, elmúlt csillagok* című könyvében jelentek meg (Bp., 1980. 153-178.) A „ceruzarajzok” több része is ezen a visszaemlékezéséből származik.

² 1881. május 5-én az egeri *Füllentőben* megjelent humoreszkjét írta alá *Gárdonyi Z. Géza* néven. Írói nevét születési anyakönyvezési helyszíne, a szomszédos Gárdony után választotta, s 1881 után – a Z. elhagyásával – egyre gyakrabban, az 1890-es évektől pedig kizárólagosan ezt tüntette fel művei fejlécén. Azért vette fel ezt a nevet, mert Gárdonyban keresztelték meg. Pályája során számosan sok álnevet használt, főként újságírói tevékenysége kapcsán, illetve pályája korai szakaszában írt röpiratait és ponyváit címlapján, később pedig gyermekmeséi fejlécén.

³ Móra Ferenc: *Gárdonyi ismeretlen munkái*. In *Napok, holdak, elmúlt csillagok*.

Erre a koldust kifizettük kenyérhéjjal, de mikor magunkra maradtunk az anyámmal, akkor megmondtam neki, hogy ez szégyen, gyalázat, ez így nem mehet tovább, én nem maradok tanító, ha egy koldusnak való krajcárt se tudok félretenni. Azt hiszem, ha akkor tudtam volna krajcárt adni a koldusnak, nem jut eszembe zúgolódni. De hogy abban a pillanatban még a koldusnál is nyomorúságosabb voltam, az föllázított, s ennek a lázadó percnak köszönhetem, hogy íróvá lettem.

Ezt a vallomást akkor tette Gárdonyi, mikor élete napja a zenit felé közeledett. Azt hiszem, ha szellemét vissza lehetne idézni az örök világosság hegyeiről, amelyeket ő már ide-lent meglátott, ma ezt mondaná:

- Nincs véletlen és nincs szándék. Egy láthatatlan ujj van, amely öröktől fogva kijelöli utunkat, és ahová az mutat, oda mennünk kell: szégyenbe, dicsőségbe, éjszakába, napsütésbe, katicabogárnak, kőszáli sasnak, kocsuiút kavicsának, hegyen égő tűznek.”⁴ Így vallott az életről az idős Gárdonyi Géza, aki magát a kövek alatt nőtt fűhöz hasonlította.

*

Gárdonyi Géza anyja, Nagy Terézia; apja, Ziegler Sándor stájer származék, Kossuth „fegyvergyárosa” uradalmi gépészként, aki megalkuvásra képtelen természetének következtében családostul folyamatosan változtatta munka- és lakhelyét. Az írónak az agárdi szülőháza-ról nem volt tudatos emléke. „Szülei mindössze két esztendeig laktak a Fejér megyei Agárdpusztán. S ha e két év sivársága közepén, 1863. augusztus 3-án Ziegler Géza születése örömet, fényt, élénkebb mozgást vitt is az ormótlan, gyér világú cselédház lakóinak egyhangú életébe, az író Gárdonyi ezt a körülményt nem tartotta soha meghatározó fontosságúnak előmenetele számára.

---

⁴ Móra Ferenc: Élőfa ünnepén. In Napok, holdak, elmúlt csillagok.

A szülőház – ma emlékhely – eredetileg hosszúra nyúlt, meszelt falú téglaház, a helyi építkezésnek megfelelő nádtetővel. Tanítólaknak szánták a Nádasdy grófok, de megváltoztatták a tervüket. Tágas udvar; a ház előtt széles kocsiuút. Kerítetlensége s a gyomnövényeknek kedvező televénye szembetűnő – csakúgy, mint a három egyforma kémény és a három durva faragású bejárati ajtó a déli oldalon. Kicsi ablakok: alig engedik be a napfényt a jól felszerelt helyiségekbe!

A középső ajtón közlekedtek Zieglerék; jobbról az uradalmi kovács, balról a kőműves lakott. Bent a szokásostól eltérő megosztottság: a szűk folyosóval szemben a konyhára, kétoldalt a szobákra nyílt ajtó. Kint néhány göbbedő akácfa és egy öreg tujafa jelentette a változatoságot. Ezekre nézegethették fel kék színű, tulipános bölcsojéből a csecsemő, árnyékukban pihengetve figyelhetett fogadott dajkája arc- és kézmozdulataira.(...)

Ziegler Sándor szüntelen vándorolt, mint a szegődő béresek, de kenyéradó gazdáit maga válogatta meg. Nem tűrte a megaláztatást, ezért vagy ő mondott fel, vagy neki mondtak fel. A sokgyermekes család tizenhat lakhelyéről tudunk, ahol megfordult férj, feleség, apróság az együtt leélt huszonhárom év alatt – Somogy makkos erdejétől a Bükk rengetegéig, nem számítva ebbe bele a családfő nyári munkaalkalmakhoz kötött, ideiglenes szálláshelyeit. Jószerivel be sem illeszkedhettek az új környezetbe, máris más lehetőség után néztek. (A leghuzamosabb tartózkodás is csak három évre nyúlt: a borsodi Sályon.)

Balatonkenese, Akarattya, Agárdpuszta, Kiliti, Pátka után Székesfehérvárra költöztek. Székesfehérvárról – az első városról, amelyen átvonultak – ugyancsak halvány, töredékes képek rögződtek meg a gyermeki tudatban. S főként az jutott az író eszébe, hogy egy Bürgermeister nevű kútmester (apja negyvennyolcas bajtársa) fogadta be őket: barátságával kedvezett és kellemes otthont nyújtott számukra, hogy a sok kudarc után végre megvethessék a

lábukat. Nem sikerült. 1868 nyarán már a pesti, Rózsa utcai földszintes bérház sötét zugában húzódnak meg, majd a Lipótmezőn kaptak szolgálati lakást. Két év múlva tovább kötöztek: Sály, Hejőcsaba, Jajhalom (Zemplén vm.) a következő három lakóhely. De később laktak Tiszalúcon, a Kálhoz tatózó Nagypusztán. A gimnáziumot Sárospatakon kezdte, és a budai (Széna téri) református főgimnáziumban folytatta.

1878 őszén beiratkozott az egri érsekség tanítóképzőjébe. Mint segédtanító, dolgozott Karádon, 1882 szeptemberétől 1883 karácsonyáig Devecserben. Ezután Sárvárott tanít, majd Dobronyban kántortanító.⁵

*

Egyszer Móra Ferenc egyszer arról vallott, hogy az emberek azért nem ismerik a történelmünket, mert rosszul tanította meg rá az iskola, ha tanította – mondta Móra. „A paraszt az egész történelmünkből Szent Istvánt ismeri, mert megőrizte az emlékezetét az egyház, meg Mátyás királyról tudja, hogy mióta az meghalt, azóta oda az igazság, meg Mária Teréziát emlegeti, mert ami trágár történeti adomát tud, azt mind őrá költi, onnan aztán Kossuth Lajosig megint nem tud senkiről.”

– Ennek az iskola az oka, az bizonyos – válaszolta az idős Gárdonyi. „– Én másképp csináltam tanító koromban. Kántorrigmusokba szedtem a magyar történelmet, és azokat meg az egyszeregyet tudni kellett minden gyereknek. Persze, csak az Árpád-házat végeztem el, mert csak egy esztendeig voltam tanító.”

De ennek az egy évnek volt, van még egy kevésbé ismert hozadéka: egy olyan karácsonyi ének, amelyet máig ismerünk és énekelünk. Ez először 1882 karácsonyán csendült fel a devecseri templomban, aminek előzménye, hogy a helyi iskola igazgatója megkérte az akkor még csak 19 éves Gárdonyi Gézát, hogy egyházi éneket írjon. A fiatal segédoktató nemcsak a szöveget írt, hanem – mert szeretett hegedülni – zenét is szerzett a vers mellé:

Fel nagy örömré! ma született,
Aki után a föld epedett.
Mária karján égi a fény,
Isteni Kisded Szűznek ölen.
Egyszerű pásztor, jöjj közelebb,
Nézd csak örömmel Istenedet.

Nem ragyogó fény közt nyugoszik,
Bársonyos ágya nincs neki itt.

---

⁵ Z. Szalai Sándor: Gárdonyi Géza című könyve alapján: Bp., 1977. 6-9.

Csak ez a szalma, koldusi hely,
Rá melege a marha lehel.
Egyszerű pásztor, térdeden állj!
Mert ez az égi s földi király.

Glória zeng Betlehem mezején,
Éjet elúzi mennyei fény;
Angyali rendek hirdetik őt,
Az egyedül szent Üdvözítőt.
Egyszerű pásztor, arcra borulj,
Lélekben éledj és megújulj!

*

Itt azért érdemes még egy verset és éneket megemlítenünk, hisz ez is Gárdonyi! Mert az alábbi Dankó Pista nótának szövegét Gárdonyi írta, aki költő is volt!

*Írom a levelem Balogh Máriának,
Csongorád vármegye legszebb virágának.
Ki vagyon fizetve billogja, pecsétje,
Adják tisztelettel a saját kezébe,
a saját kezébe.*

*Hej, kedves kis angyalom mit is tudnék írni?
Mikor rád gondolok, jobb szeretnék sírni.
//: Magas a kaszárnya, száz szoba van benne,
De az én bánatom mégse fér el benne,
mégse fér el benne. ://*

(Bakalevél)

Hogy élhetünk száz évig?

Ziegler Géza 1885 őszén búcsút mondott a tanítói pályának: házasságot kötött, Győrbe költözött, és megkezdte újságírói tevékenységét.⁶ Három év múlva, 1888 végén Szegedre költöznek. Itt a Szegedi Híradó, majd a Szegedi Napló belső munkatársa 1891 nyaráig. „Mikor Szegedre jött, már akkor nagy irodalmi múltat hozott a bugyrában – írta róla Móra Ferenc. – Olyan múltat, amiről a Gárdonyi-életrajzok nem tudnak. Volt abban vicclap, öröknaptár, néptanítók naptára, száz novella két kötetben (két füzet jelent meg belőle), tanulmány a selyembogár tenyésztéséről, a sakkjátásáról, a meggyfa-nemesítéséről, voltak abban még kántorversek

---

⁶ A házasság nem volt sikeres. Már az első hónap végén elhagyta a felesége, de azután vissza-jött. Négy gyermekük született, de frigyük végül 1892 júliusában különválással végződött. (A válást hivatalosan csak 1907-ben mondták ki.)

is. De még annál rosszabb műfaj is volt: egy ponyvafüzet, amely *A szerelem titkai* címet viselte, és amelyet Yang dr. írt, »a török szultán nyugalmazott háremorvosa«.⁷

Ez a sokáig kedvelt ifjúsági olvasmány még Győrben jelent meg, azonban a nagytudományú » dr. Yang« Szegeden sem maradt tétlen a titkok leleplezésében. Itt írta meg *A szépség titkai*, *A hárem titkai* és *A családi élet titkai* című oktató műveket, amelyek igen nagy pénzért, darabonként egy forintért voltak kaphatók a szegedi kiadó boltjában. »Dr. Yang« talán egy hónapig is meg tudott vacsorázni a leleplezett titkok honoráriumából, azonban Szegeden már családról is kellett gondoskodni, s a titkok leleplezését folytatni kellett. Most már azt a közhasznú titkot leplezte le, hogy *Hogyan élhetünk száz esztendeig?* Ezt ugyan elmondhatta volna a saját neve alatt is, de ki hitte volna el a vékony dongájú, csapott vállú fiatalembernek, hogy éppen őrá bízták a hosszú élet titkát? Név kellett ide, tekintély, tehát a kis makrobiotikát dr. William Black írta, kelet-indiai angol orvos, bizalmas barátja ama »dr. Yang«-nak, akinek a könyveit melegen ajánlotta a tanulni vágyó közönségnek az utószóban is. Az ára különben ötven krajcár volt, s William Black talán ennek a honoráriumából vette elsősülöttjének az első kis cipőt.

A könyvek azonban nem voltak olyan veszedelmesek, mint a címük. A hosszú élet tudománya tudákos egészségügyi tanácsokból áll, de azzal a paraszt igazsággal végződik, hogy „mindenki élélhet száz esztendeig, ha előbb meg nem hal”.⁸

*

Szegeden mindenfélét kellett írnia, mert az újságot – ma is így van – meg kell tölteni hírekkel, érdekes tudósításokkal. Gárdonyinak rendőri riportot is kellett írnia, s ha anyag nem volt, akkor kitalálnia. Példaként egy ilyet idézünk azzal, ha valaki nem tudná – mert honnan tudná, hisz Don Vigole álnéven jelent meg – hogy ezt Gárdonyi írta, akkor csakis Móra Ferencre gondolna a stílusa alapján.

„Harcsabajuszú magyar keszegel be Rainer főkapitányhoz. Egy pár vadonatúj csizmát lógáz a karján.

---

⁷ Gárdonyi később kitagadta minden fiatalkori művét az oeuvre-jéből és ahol kiadói érdekek meg nem fogták a kezét, ott irgalmatlanul pusztította őket, úgyhogy ma már nagyrészüik könyvtári ritkaság

⁸ Móra Ferenc: Gárdonyi ismeretlen munkái. In Napok, holdak, elmúlt csillagok. i.m.

- Itten adják a jutalmat?
- Micsoda jutalmat?
- Hát a böcsületös mögtanálónak.
- Itt.
- No, hát ehun-e - teszi le a csizmákat az asztalra.
- Rendben van, bátya, rendes ember kend, meg is kapja a jutalmat, mihelyt a károsult is jelentkezik.
- Kicsoda? A károsult?
- No igen, aki a csizmát elvesztette.
- No né, hát nem is tudtam, hogy az így mén - komorodott el a magyar, és föl akarja nyalábolni a csizmákat.
- Hohó - mondja a főkapitány -, a csizmákat nem lehet elvinni.
- Hát mán hogy a ménkübe ne löhetne - mordul el a becsületes megtaláló -, mikor most vöttem két pöngőért itt a városháza előtt. Azt hittem, hogy mint böcsületös mögtanálónak it-ten mögtérítik a pézömet.”

A köd angyaláról érzelmesen

A *Karácsonyi vízió* című alkalmi karcolatban a tanítóból lett riporter karjára ülteti a kisfiát, kiviszi a ház elé, és együtt nézik, amint az angyalok suhognak a szent éjszakában. Egy-más után röppenek el előttük a Gazdagság, az Öröm, a Boldogság, a Szeretet, a Remény, a Megnyugvás és utánuk ragyogó fénycsíkok maradnak a sötétben.

- Apám - sóhajt föl a gyerek -, hát mihozzánk nem jön be egy angyal se?

Az apa fölrebben mélézásából, már akkor csak egy angyal van hátra. Az arcán ezüst ál-arc, a termetén ködruha.

- Téged nem eresztünk - ragadja meg az apa, és bevonja a szobába, ahol lefeszlenek róla a takarók, a kezében nem fenyőgally van, hanem töviskoszorú, a homlokán nem rubincsillag tündöklök, hanem vér, a ruháján nem gyémántcsöppek szikráznak, hanem könnyek.

- Miért húztatok be engem ide, mikor karácsony éjszakáján én csak az utcákon vagyok otthon? - kérdi lehajtott fejjel az angyal.

- Ki vagy te, sötét angyal? - retten vissza az apa.

Az angyal pedig már akkor ül a tűzhely mellett, és rengetni kezdi a bölcst.

- Én a Boldogtalanság vagyok...

Aki majd egyszer megírja Gárdonyi Géza igazi életrajzát, az ne feledkezzék meg erről a kis tárcáról, mert ahogy az üres csigaház bűgésében van valami a tenger hangjából, ebben a karcolatban is megmaradt valami azokból a nagy lélekrengetésekből, amelyek az érett Gárdonyi mindig sugárzó, de mindig könnyeken keresztül sütő filozófiáját megelőzték.

*

Az *Új magyar irodalmi lexikon* szerint a legcélrátöröbben szerkesztett, legegységelműbb, tragikumában a legtisztább munkája *Az öreg tekintetes* (1905). Ennek a kisregénynek az első fejezetét idézzük, hogy éreztessük a valóság ismeretéből fakadó, iróniával, humorral átítatott, tragédiába hajló stílusát.

AZ ÖREG TEKINTETES

Sovány iparosasszonyka vánszorog az utcán. Barna téli kendő rajta, s a kezében bot. Minden kapu előtt megáll, körülnézi a kaput. Végre egy zöldre mázolt háromemeletes ház elé érkezik. Ott a kapu oldalán öntöttvas tábla hirdeti, hogy orvos is lakik a házban.

DR. TARDY IMRE
MED. UNIV.
GYOMORBAJOSOK SZAKORVOSA
RENDEL DE. 10-12
DU. 3-4
Szombat délután 4-5 között szegényeknek ingyen

Ez az utóbbi sor apró betűs, de az asszony mégis ezt a sort olvassa el legfigyelmesebben.

- Hát ez az: „Szegényeknek ingyen.”

A házban nagy sürgés-forgás. Egy tallérgombos libériás inas a lépcsőn lerohantában hármásával ugrálja át a lépcsőköveket. Egy cukrászinas rózsaszínű tortát visz fölfelé, tornyosat. Egy kék plüssbe öltözött úriasszony lekiált az első emeletről a libériás inas után:

- Fiákert ám, Józsi, fiákert!

- Igenis! - kiáltja vissza az inas rohantában.

A beteg asszony félrehúzódtott a lépcső karfájához, amíg mellette le- és fölrobogtak ezek az emberek. A házmester akkor kezdte gyújtogatni a lépcső gázlámpásait. Haragosan kiáltott a cukrászinas után:

- Máskor a cselédlépcsőn járj!

A lépcsőházat a gáz bűze járta át. A novemberi köd visszanyomta a gázt a házba. A lépcső is nyirkos volt a ködtől.

Az asszony az első emeletre ért. Keskeny folyosón szemlélődött végig: az orvosnak a címtábláját kereste. De homályos volt ott minden. Az asszony tétován állott. Az udvar mélyéből kávépörkölés illata emelkedett föl. Az első ablaknál egy szobaleányféle hajolt ki. A karján alvó csecsemőt tartott.

- Az orvos úr - kérdezte félénken az asszony -, itt lakik valahol, ugye?

- Itt, jobbra az első ajtó - felelte a leány.

S dúdolásba fogott.

A szobában bútorokat toltak ide-oda. Az már az orvos lakása volt.

Az asszony csak állt az ajtó előtt, mintha azon habozna, benyisson-e, vagy ne. Az inas ekkor, akit lerohanni látott, visszatért, s bekiáltott egy udvari ajtón:

- Kaptunk fiákert, nagyságos uram.

- Itt a kocsí - hangzott bent egy öblös férfihang.

Az inas (fóka képű, szőke fiú) az asszonyra bámult:

- Nini, maga az, néni!

- Én vagyok, Józsi. Hát te... hát maga... inas?

- Sutba vágtam a kaptafát - felelte vígan az inas. - Jobb így. Úrnak úr a szolgája is.

S vígan pödört egyet szőke pelyhedző bajuszán.

- Az orvos úrhoz jöttem - szólt félénken az asszony. - De talán rosszkor. Valami baj van itt?

- Nem. Semmi baj. Az öreg nagyságost várjuk - szólt az inas jelentős hangon. - Az asszonynak az apja. Most jön a vasúton. Mi baja, néni?

- Nem tudom.

- No majd itt meggyógyítják. Olyan hamar fölpendül, hogy egy hónap múlva akár táncolhat is. Különben, ha akarja, én is meggyógyítom. Igyék tejet - ennyi az egész. Meglássá, ezt fogja mondani a doktor úr is. Nem nagy mesterség ez - szólt megvetően legyintve -, csak diploma kell, egy kis árkus papiros. Ha diplomám volna, magam is gyógyíthatnék.

- Tej? Hát nem ad rendelvényt?

- Szegénynek nem. Gazdagnak ad félesztendeig is. Haj, sok gazdag ember jár ide! Szép kisasszonyok. Egy bárókisasszony is jár ide. Magas és barna. Olyan haja van, hogy alig bírja. Mindig két hatost ad borraivalónak.

- Hát tej - mondotta elgondolkozva az asszony.

Aztán fölemelte a fejét:

- Mégis bemegyek, Józsi, hátha nem tejet mond.

- Tessék - mondotta az inas az ajtóra mutatva. - Meglássá, hogy tejet mond. Amikor én beteg voltam, nekem is tejet mondott. Ő maga is tejet iszik, amikor beteg. Tessék besétálni.

Az asszony bevánszorgott a váróterembe.

Már sokan voltak ott, tán húszan is. A szoba közepén a villamos függőlámpás megvilágította őket. Mind szegény és mind sárga, sovány, kedvetlen. Asszonyok, férfiak, egy tizenöt éves fiú is.

A szobában vörös bársonnyal bevont bútorok. Az ablak mellett, a sarokban egy poros pálma. Az is mintha gyomorbeteg volna, bágyadtan lógatta a leveleit.

Végre az orvos ajtaja megnyílt. Az orvos kilépett. Sápadt, sovány ember az is: harminc-éves forma. Az orra szinte átlátszó. A füle mellett vörösseszőke barkó. Az arcán szeplőfoltok.

Fölcsíptette a szemüvegét, és nagy komolyan körülnézett.

A betegek álltak. Nem mert egy se leülni a szép karosszékekbe. Az asszony a falhoz támaszkodva állott.

- Mind gyomorbeteg? - kérdezte az orvos ridegen.

Senki se jelentkezett más bajjal.

- Álljanak úgy, hogy a lámpás felé legyen az arcuk.

Sorra pillantgatta a nyelvüket, szemüket, és bólogatott, mormogott.

- Akiknek van étvágyuk, csak a gyomruk nem emészt, álljanak ide.

Tíz-en odaállottak, ahova az orvos mutatott.

- Akiknek nincs étvágyuk és a gyomruk se emészt, álljanak emide.

Nyolcan a szoba másik felébe térültek.

Csak az asszony maradt az ablak mellett külön egymagában.

- No - mondotta az orvos az első csoporthoz fordulva -, maguknak azért rossz a gyomruk, mert többet zabáltak, mint amennyit kellett volna.

Aztán enyhébb hangon folytatta:

- Vagy pedig ártalmas ételt ettek. Hát három napig ne egyenek egyebet, csak tejet. A negyedik naptól kezdve ehetnek főtt almát, sovány hideg húst és lágytojást; semmi tészta! Kenyernek csak a hajából! Hagymától, borstól, babértól, paprikától tartózkodjanak! Pálinkát, fehér bort nem szabad inniuk! Víz is csak keveset! Jó veres bort mértékletesen! Elmehetnek!

A másik csoport felé fordult:

- Ma ne egyenek semmit! Egy korty ásványvizet vagy tiszta igazi veres bort igyanak, ha nagyon szomjasak! Holnap keljenek föl jó korán, és járjanak egy vagy két óra hosszat. Minél tovább, annál jobb! Akkor menjenek ki a Városligetbe! Ott van az a svájci tehenes! Igyanak egy pohár tejet azon melegen, ahogy a tehénből kifejrik! Estig ne egyenek, ne igyanak semmit! Ismét menjenek oda! Ismét igyanak egy pohár tejet! Másnap ugyanezt cselekszik, csakhogy délben is ihatnak egy nagy pohár forralt tejet. Semmi kenyér, semmi más! Harmadnap annyi tejet ihatnak, amennyit akarnak. Enni mást nem szabad! A negyedik naptól kezdve ehetik, amit azoknak mondtam. Lágytojást is ehetnek. Jóllakni azonban nem szabad! Később már mindent ehetnek, amit jóízűen tudnak enni, csak arra vigyázzanak, hogy étvágy nélkül ne nyeljenek le egy falatot se. Elmehetnek!

Már csak az asszony maradt ott:

- Orvos úr - mondta -, én egyáltalán nem tudok enni. Amit lenyelek... Nem tudok lenyelni semmit.

Az orvos cigarettát vont elő a zsebéből, s amíg azt meggyújtotta, ridegen folytatta a kérdéseit, anélkül hogy az asszonyra ránézne:

- A gyomrán daganat van, belül, kemény, zsemlényi.

- Igenis, orvos úr.

- A köldök táján.

- Ott.

- Menjen haza és feküdjön le. Próbáljon forralt tejet inni langyosan. Ha lemegy: jó, ha nem megy le, nem segíthetünk.

Az asszony megdöbbsent:

- De hát csak nem halálos a baj?

Az orvos vállat vont:

- Magában gyomorrák van.

Megfordult. Kalapot nyomott a fejébe, és elsietett ő is, le a lépcsőn.

Az asszony még egy percig ott állott. Viaszszín arca még fakóbbra vált. Meredt szemmel nézett az orvos után, mintha arra várna, hogy visszatér, és azt mondja, hogy tévedett, a baj csak ez vagy amaz.

De az orvos nem tért vissza.

Az örök vándor megpihen

Gárdonyi, az örök vándor, 1897-ben költözött Egerbe, és élete végéig, 1922-ig itt is maradt.⁹ Valósággal „szobafogságra” ítélte magát, ez egy író esetében akár természetes is lehet. De az már nem, hogy az utcára is alig ment ki. Idős korában egyszer arról panaszkodott egy ismerős papnak, hogy őt Egerben nem ismerik, pedig huszonöt esztendeje ott lakik.

„- Ha végigmegyek az utcán, nem nagyon kell koptatnom a kalapomat a visszaköszöngetéssel.

- Nagyságos uram maga az oka - mentegetődzött Eger nevében az intimus pap¹⁰ -, hiszen huszonöt év alatt tán huszonötször sem volt lent a városban.

- Hát nemigen. Nem kívántam. De mostanában már nagyon rákívánok esténként a társaságra, hiszen néha napokig nem beszélek senkivel. De hát nincs itt egy rendes kávéház se, amelyikbe beülhetne az ember.”

*

Móra Ferenc, aki nagy tisztelője volt, egyszer meg is látogatta. Nehéz volt bejutni hozzá, mert nem vágyott látogatókra, de azután feloldódott, és szívesen válaszolt mindenre, de azzal a belső szomorúsággal, mint aki tudja, hogy neki sok idő már nem adatik regényeket „fabrikálni”. Móra azt a - ma is időszerű - kérdést vetette fel, hogy nem jutott neki eszébe regényt írni Aba Sámuelről? „Bizonyos, hogy ennek a nép-királynak a torzképét hagyta ránk a barát-történetírás. Márványba faragni az igazi képét, Gárdonyinak való feladat volna. S megvan hozzá a genius loci is: Aba Sámuel Eger közelében van eltemetve, az abasári monostor templomában, amiből aztán borospince lett. Vörösmárvány emléktáblát is állíttatott oda a múlt században valamelyik mágnás, aki sehogyse tudta elfelejteni, hogy Sámuel király ötven

---

⁹ Egerbe költözése után Gárdonyit közel két évtizeden keresztül fűzte jobbára plátói kapcsolat a férjét és a férje által biztosított egzisztenciát elhagyó Mátékoviczné Tóth Ilonához – ahogy az író nevezte: Milához –, aki a haláláig hű lelki társa és betegágyában gondozója volt. Számára Mila testesítette meg a női eszményt, akinek törékeny alakja és már-már éterien tiszta lelke rendre megjelenik Gárdonyi prózai műveiben (az *Isten rabjai* Margit személyében, *Ida regénye* stb.) és kései verseiben egyaránt. (In Z. Szalai Sándor: i.m. 158–164., 250.)

¹⁰ intimus: bizalmasa valakinek, belső, meghitt, bizalmas embere, bennfentes

főurat kurtítottatott meg egy fejjel Csanádban, hozzá gyónás nélkül. "Itt folyt el a vérszopó király vére, s ettől terem itt a föld olyan vérpiros bort" - mondja a haragos latin disztichon.

- Gondoltam én erre sokat - bólintott Gárdonyi. - Először Vajk regényét akartam megírni, mert az olyan nemzeti hős volt, mint Kossuth Lajos. Aztán jött volna Aba Sámuel. Egy trilógia lett volna, amit a honfoglalással kezdtem volna. Két szekrény tele van itt a honfoglalásról szóló könyvvel, azt én mind átolvastam. Tömérdek jegyzetet csináltam. De hát nem értem rá megírni a legszebb három regényemet. Nekem nem áll ezer hold föld a hátam megett, mint Berzsenyi Dánielnek, nekem az újságokból kell élnem.

Kezdett megelevenedni, kipirult a képe és megfényesedett a szeme. Különösen, mikor arról beszéltem, hogy mennyi honfoglalás kori lovas sírt találtam az Alföldön.”

Beszámolóját, pontosan visszaemlékezést megható szavakkal zárja:

„Másfél órát töltöttünk Gárdonyi Gézánál, s még akkor se akart bennünket eresztetni. Mintha érezte volna, hogy már nem adatott neki sok idő az emberekkel való beszélgetésre. Kikísért bennünket a kapuig, s arról beszélt, hogy »a pesti vörösök a szárnyuk alá vették, első helyre tették az írói kataszterben«.

- De lássák, mit ért az nekem, mikor Eger minden tolvaja és csavargója ezen a tájon lakik, s a vörös világban minden gyümölcsömet és minden csirkémet ellopták. Itt ordították állandóan a házam előtt, hogy minden urat megölnék. Egyszer meg *memento mori* gyanánt temetői keresztet dobtak be a kerítésemen. Hiszen eljön annak is az ideje, de azért az ilyen vizit mégse kellemes.

Most aztán visszaadja a vizitet a temetői keresztnek, s ahogy nagy fényességet hagyva maga után belevész a sötétbe, egy ország néz utána komoly, búcsúzó magyar bánattal, belül megrázó fájással, mert Gárdonyi Gézákat így illik gyászolni.”

Akik jártak az egri várban, azok tudják, hogy ott van eltemetve Gárdonyi Géza, akinek sírjára három szót véstek: CSAK A TESTE! De - Arany János fájdalmas, leányát gyászoló verse alapján tegyük hozzá folytatásként - de „a lélek él!” E kettő csak együtt adhat reményt nekünk.